

Informace o mezinárodním průzkumu poskytování knihovních a informačních služeb zrakově postiženým

1. Úvod

Mezinárodní průzkum poskytování knihovních a informačních služeb pro zrakově postižené a pro občany, kteří mají potíže se čtením běžného tištěného textu, byl objednáán IFLA, British Library a MLA (Museum Libraries and Archives Council of England and Wales) a zaměřen na organizaci a financování těchto služeb, na formy jejich poskytování a identifikaci překážek, které brání jejich zkvalitnění, na odpovědnost za poskytování knihovních a informačních služeb zrakově postiženým v rámci státu, potíže s copy-rightem, hodnocení výsledků činnosti, vliv technologií a účast vydavatelů na informačních službách zrakově postiženým.

Finanční prostředky na realizaci průzkumu poskytly British Library, IFLA a MLA a vlastní průzkum provedla a výsledky zpracovala firma Rightscom Ltd. (<http://www.rightscom.com/>) ve spolupráci s poradním orgánem (Advisory Group) tvořeným zástupci všech tří objednatelů a dalších důležitých organizací a institucí evropského a světového významu, které podporují poskytování informačních služeb zrakově postiženým. Závěrečná zpráva byla předložena v květnu 2007.

Země, jež byly v tomto průzkumu osloveny, byly poradním orgánem vybrány tak, aby došlo k pokrytí celé škály úrovní ekonomického rozvoje a sociálních, politických a kulturních specifík. Většina těchto zemí patří podle autorů zprávy k ekonomicky velmi rozvinutým.

Průzkumu se zúčastnily organizace těchto zemí:

Austrálie
Kanada
Chorvatsko
Dánsko
Japonsko
Korea
Nizozemsko
Jižní Afrika
Švédsko
Velká Británie
USA
Vietnam

Bohužel se podle vyjádření týmu zpracovatelů ukázalo nemožné zpracovat informace z Vietnamu, takže zpráva obsahuje údaje pouze z jedenácti zemí.

Pokud jde o metodologii, autoři studie uvádějí, že šlo o kombinaci sekundárního výzkumu s informacemi získanými prostřednictvím dotazníku rozeslaného e-mailem organizacím, které se zabývají poskytováním služeb knihoven zrakově postiženým ve výše uvedených zemích. Tam, kde to bylo nutné, byly položeny další otázky. Respondenti mohli buď doplnit přehled o situaci v té které zemi, nebo uvést další specifika z oblasti, ke které náleží (veřejné knihovny, školní knihovny, speciální knihovny atd.).

Zjištěné údaje byly různé kvality, ale autoři zprávy zdůrazňují, že naprostá většina odpovědí, které obdrželi, byla, pokud jde o informace, velmi vyčerpávající.

Zpracovaný dokument neobsahuje sice závěry, ale jsou uvedena doporučení pro všechny účastníky procesu poskytování knihovních a informačních služeb zrakově postiženým.

Podrobný přehled o mezinárodním průzkumu lze získat v kompletním materiálu a to nejen v části 1, která je vlastně souhrnnou zprávou a z které čerpá tento příspěvek (<http://www.ifla.org/VII/s31/pub/FGpart1.htm>), ale také v částech 2 a 3, které obsahují případové

studie týkající se jednotlivých států, jež se průzkumu zúčastnily, a také v dodatcích s.82, které se podrobněji zabývají metodologií průzkumu (<http://www.ifla.org/VII/s31/pub/FG-part2.htm>, <http://www.ifla.org/VII/s31/pub/FGpart3.htm>)

2. Nejdůležitější zjištění

Analýza získaných informací ukázala, že všechna provedená měření by byla velmi užitečná, ale vzhledem k tomu, že některá data chybějí úplně, že jsou různě definovány skupiny uživatelů, kterým mají být služby poskytovány, že se uplatňují různá kritéria produkce dokumentů v alternativních formátech (ať už jde o produkci na objednávku nebo o kontinuální akviziční proces) a že objem dokumentů, které mají být konvertovány do alternativního formátu (např. do podoby zvukové knihy, dokumentu v Braillově písmu atd. – pozn. překl.), je různě velký, není možno zaručit srovnávání stejných proměnných ve všech případech. Členové zpracovatelského týmu nicméně konstatují, že průzkum přinesl dostatek konzistentních informací, které umožnily formulaci těchto nejdůležitějších zjištění:

2.1 Definice obsluhované skupiny uživatelů

Definice obsluhované skupiny uživatelů, uváděné respondenty, představují širokou škálu: od „funkčních“ definic založených na prosté identifikaci neschopnosti uživatele číst běžný tisk až po „exkluzivní“, které vycházejí z lékařských kritérií hodnocení ztráty zraku. Mnoho organizací dává přednost praktickým funkčním definicím před lékařskými. (Většina jich chce sloužit všem uživatelům, kteří mají potíže se čtením a nikoli vázat služby pouze na lékařské expertízy.)

2.2 Organizace poskytování služeb

Zjišťování týkající se organizace poskytování služeb vycházela z následujícího výčtu služeb:

- tvorba a konverze dokumentů pro čtení,
- poskytování zvukových knih a digitalizovaných textů na CD,
- poskytování dokumentů v Braillově písmu,
- poskytování elektronických dokumentů na disketách,
- vystavování souborů knih, časopisů a hudebnin na WWW (za použití potřebného programového a technického vybavení) podle zásad Blind Friendly,
- umožnění práce na speciálně vybavených počítačích pro práci bez kontroly zrakem a prohlížení dokumentů v alternativních formátech při fyzické návštěvě knihovny.

Autoři průzkumu se pak soustředili na identifikaci a zkoumání:

- organizačních modelů poskytování služeb,
- situace v oblasti vytváření a konverze dokumentů pro čtení,
- situace v oblasti stahování digitálních dokumentů,
- forem poskytování dokumentů.

Závěr kapitoly pak tvoří informace o roční produkci konvertovaných titulů a procentu dokumentů dostupných v alternativních formátech v jednotlivých zemích, které poskytl relevantní údaj.

Organizační modely poskytování služeb

Na základě shromážděných údajů lze podle řešitelů hovořit o těchto modelech poskytování služeb:

- a) speciální knihovna (knihovny) pro nevidomé dodává (dodávají) dokumenty přímo koncovému uživateli (Dánsko, Austrálie, Nizozemsko, Spojené království, Jižní Afrika, Chorvatsko),
- b) veřejné knihovny poskytují přímo koncovému uživateli zdroje (dokumenty), jež jim dodávají speciální knihovny (Švédsko, Holandsko),
- c) veřejné knihovny poskytují zdroje přímo koncovému uživateli nezávisle a navíc ke službám poskytovaným přímo speciálními knihovnami/poskytovateli (Kanada, Spojené království, Austrálie, Japonsko, Jižní Afrika).

Vytváření a konverze dokumentů pro čtení

Poskytovatelé byli požádáni o informaci, jak získávají originální dokumenty; kdo provádí konverze a do jakých formátů; zda jsou tituly konvertovány pro zařazení do fondu k pozdější distribuci, na vyžádání nebo obojí a jaké cíle, plány či úkoly zde existují.

Respondenti uvedli následující informace:

Poskytovatelé kupují, půjčují si nebo dostávají darem tištěné nebo elektronické dokumenty pro konverzi. Mnozí mají také stálý personál, který pořizuje konverze do Braillova písma, ale někteří tuto činnost zadávají externě soukromým podnikatelům (USA – National Library Service for the Blind and Physically Handicapped, dále NLS; Švédsko – Talboks – och Punkskriftsbiblioteket – The Swedish Library of Talking Books and Braille, dále TBP). V několika případech jsou využíváni dobrovolníci (Kanada – Canadian National Institute for the Blind, dále CNIB; Japonsko), jsou však běžněji využíváni pro načítání audiokazet.

Vedle doplňování fondů původními tištěnými texty a elektronickými soubory pro konverzi knihovny často získávají alternativní formáty vytvořené jinde (jako například vynikající DAISY soubory nebo audio- soubory vytvořené jinými knihovnami v jiných zemích nebo dokumenty vytvořené dalšími poskytovateli alternativních formátů).

Nejobvykleji vytvářenými formáty jsou dokumenty v Braillově písmu, audiokazety a kazety produkované konsorciem DAISY: Digital Accessible Information SYstem Consortium. (Konsorciem DAISY bylo založeno zvukovými slepeckými knihovnami v květnu 1996 s cílem zajistit celosvětový přechod od analogových k digitálním zvukovým knihám pro nevidomé, a zajistit tak souběžné zpřístupnění všech zveřejněných informací všem nevidomým lidem a lidem, kteří mají potíže s četbou, bez dalších nákladů v přístupném prohledatelném formátu).

Stahování digitálních dokumentů

K situaci v oblasti stahování digitálních dokumentů není uveden žádný komentář; je pouze charakterizována těmito příklady:

Dánská knihovna pro nevidomé (Danmarks Blindbibliotek, dále DBB) provozuje portál, z něhož mohou být elektronické knihy přímo stahovány; švédská TPB také plánuje přechod ke stahování digitálních dokumentů. Kanadský CNIB rovněž umožňuje stahování digitálních dokumentů a průběžné přehrávání a poslech online.

NLS v USA poskytuje na své webové stránce soubory knih v Braillově písmu, hudbu (hudebniny) a časopisy, které mohou být čteny online nebo stahovány pro offline využití. S přechodem na digitální zvukové knihy od roku 2007 a v dalších letech bude NLS provozovat zdvojený systém zasilání a přijímání požadovaných titulů na nosičích typu Flash memory (jedna kniha, jeden objekt) poštou a umožní stahování knih přímo jak koncovým uživatelům, tak také knihovnám síť NLS.

Austrálie má satelitní službu, jež je poskytována v omezeném provozu a jmenuje se Books in the Sky (Knihy na obloze). Jde o společný projekt RSB (Royal Society for the Blind) a soukromé společnosti Audio-Read Proprietary Ltd., která dodává zvukové knihy, noviny, časopisy, vzdělávací materiály a další texty prostřednictvím širokopásmového satelitu. Využívá bezpečného vícesměrného systému a patentovaného přenosného audio nahrávacího zařízení, které umožňuje objednávání knih (s tím, že dokumenty jsou dodávány do příštího dne) a zpřístupňování časopisů dříve, než jsou prodávány na stáncích.

Formy poskytování dokumentů

a) zaslání dokumentů poštou je stále mimořádně důležité vzhledem k dotování poštovního. CD, audiokazety, elektronické knihy na disketách, to jsou některé z nosičů zasláných poštou. Například americká NLS spoléhá na poštu hlavně při o distribuci knih a zcela v případě časopisů.

Knihy v Braillově písmu jsou produkovány na požádání (objednávku) a uživatel je může uchovávat, nebo vyřazovat podle přání.

b) prostřednictvím fyzické návštěvy knihovny zejména tam, kde se uplatňuje model poskytování dokumentů prostřednictvím veřejných knihoven, obzvláště ve Švédsku (zvukové knihy, dokumenty v Braillově písmu jsou obvykle půjčovány přímo od TPB).

c) zaslání prostřednictvím e-mailu DBB v Dánsku využívá e-mailu k distribuci elektronických knih, které mohou být tištěny v tiskárnách Braillova písma nebo využívány s použitím digitálního displeje pro Braillovo písmo nebo čtečích přístrojů obrazovky a syntetizátoru řeči na osobních počítačích. Také mohou být konvertovány do velkého písma.

Roční produkce konvertovaných titulů vzhledem k celkovému objemu sbírek těchto dokumentů v jednotlivých zemích

Zajímavá jsou některá srovnání týkající se počtu titulů, které se ročně konvertují vzhledem k celkovému objemu sbírek těchto dokumentů. Ukazuje se, snad překvapivě, že ve velkých zemích jako jsou např. USA, ústřední poskytovatel (a jsou také další) vyprodukoval v minulém roce méně zvukových titulů než poskytovatelé v mnohem menších zemích, jako jsou Nizozemsko nebo Švédsko.

Pokud jde o produkci konvertovaných titulů, přináší zpráva tyto nekompatibilní údaje o jednotlivých zemích:

Kanada

CNIB produkuje 600 titulů ročně ve spolupráci s konsorciem DAISY, ale připojuje dalších 2000 titulů každý rok s připomínkou, že jsou sice zaznamenány někde jinde, ale procházejí produkčním procesem v CNIB; v Braillově písmu pak produkuje 320 titulů ročně.

Chorvatsko

Chorvatská knihovna pro nevidomé uvádí celkový počet knih v Braillově písmu 2087, zvukových knih 2092 a knih tištěných velkým písmem 6296.

Dánsko

DBB uvádí, že sbírka zvukových knih v současné době zahrnuje kolem 12 000 analogových titulů a 14 000 titulů digitálních zvukových knih (ve spolupráci s konsorciem DAISY).

Současná sbírka knih v Braillově písmu obsahuje kolem 4200 titulů. Knihy v Braillově písmu jsou distribuovány tiskem na vyžádání od roku 2002.

Japonsko

Knihovny pro zrakově postižené mají ve svých fondech 495 327 titulů v Braillově písmu, 481 148 titulů na kazetách a 267 090 titulů knih vytvořených v rámci projektu DAISY.

Veřejné knihovny mají 180 617 titulů zvukových knih na kazetách, 10 367 titulů vytvořených ve spolupráci s konsorciem DAISY, 99 827 titulů v Braillově písmu a další zdroje jako jsou komerční zvukové knihy a kazety, hmatové knihy a ručně tištěné knihy s velkým písmem.

Korea

Korean Braille Library (Korejská Braillova knihovna) hlásí přírůstek 3000 knih v Braillově písmu ročně a 1200 titulů v rámci projektu DAISY. Celkově činí počet knih v Braillově písmu ve všech korejských knihovnách 110 000.

Nizozemsko

Dedicon (organizace, která koordinuje činnost a poskytuje služby knihovnám v oblasti „alternativního čtení“ v Nizozemsku) uvádí: produkce 3500 zvukových knih ročně; celkový stav sbírky zvukových knih 115 000 jednotek; produkce zvukových knih z oblasti beletrie: 1200 titulů; produkce beletrie v Braillově písmu 450 titulů ročně.

Švédsko

TPB uvedla následující údaje za rok 2006:

- produkce nových titulů zvukových knih v rámci projektu DAISY: 5 629;
- starší analogové tituly převedené v rámci projektu DAISY: 8875;
- přírůstek zvukových knih celkem: 13 021;
- fond zvukových knih celkem: přibližně 40 000;
- přírůstek knih v Braillově písmu v roce 2006: 454 titulů;
- fond knih v Braillově písmu celkem: 12 912 titulů.

Velká Británie

Národní královský ústav pro nevidomé (Royal National Institute of Blind People, dále RNIB) – 13 000 titulů zvukových knih ve fondu (listopad 2006); přírůstek 450 titulů v roce 2005;

Calibre Audio Library – 7000 titulů, přírůstek 269 v roce 2005;

NLB (National Library for Blind) – 42 000 titulů především v Braillově písmu ve fondu (březen 2006), roční přírůstek většinou činí 1000 titulů.

USA

NLS uvádí v rozpočtovém roce 2005 vydání 3925 titulů zvukových knih a knih v Braillově písmu (z toho je kolem 2000 zvukových knih), 45 titulů zvukových a 33 titulů časopisů v Braillově písmu. Celý fond činí 360 000 jednotek.

Organizace RFB&D (Recording for the Blind & Dyslexic) uvádí zvukové učebnice pro školáky a univerzitní studenty: vytvořeno 5134 učebnic. Celý fond činí 109 106 jednotek.

Informace o podílu dokumentů dostupných v alternativních formátech

Přestože mnoho respondentů nebylo schopno předložit číselné údaje, dá se předpokládat, že celková míra zpřístupnění dokumentů ve vztahu k úhrnu, který je dostupný vidoucím čtenářům, je ve většině případů velmi nízká. Je samozřejmě možno mít zásadní námítky k využití těchto údajů pro přímé srovnávání úspěšnosti fungování systémů knihovních a informačních služeb zrakově postiženým v různých zemích. Lze to také odvodit z údajů o dostupnosti knih, novin, časopisů a dokumentů z oblasti vzdělávání, uvedených níže:

Knihy

Typické je, že necelých 5-10 % produkce je dostupné v nějakém alternativním formátu. Švédsko, Chorvatsko a Nizozemsko uvádějí kolem 10 %.

Průzkum provedený ve Spojeném království prokázal, že jen 4,4 % tiskových výstupů nakladatelství Velké Británie je dostupných v alternativních formátech.

NLS v USA odhaduje kolem 3,5 % titulů ročně.

Noviny

Nizozemsko uvedlo dostupnost 60-80 % a Švédsko 75 % produkce. Kanadský CNIB produkuje více než 40 titulů novin, které jsou dostupné telefonicky a online, ze 100 titulů předplacených deníků. Asociace zvukových novin ve Spojeném království uvádí, že předkládá k využití všechny deníky a týdeníky a nabízí řadu metod možného zpřístupnění včetně CD, kazet, e-mailu a online.

Mnoho ostatních zemí naznačuje, že je zpřístupňováno daleko méně titulů novin, Jižní Afrika uvedla, že se tak děje minimálně.

Časopisy

Nejvyšší dostupnost uvádí Nizozemsko (10-20 %) a Švédsko (50 %). Většina respondentů uvádí velmi nízkou dostupnost.

Dokumenty z oblasti vzdělávání

Důležitost relevantního poskytování dokumentů z oblasti vzdělávání pro každého studujícího, který není schopen číst běžné písmo, není třeba příliš zdůrazňovat. Nicméně také se stalo, že v několika zemích, jež se zúčastnily tohoto průzkumu, není dokonce ani vymezena jasná odpovědnost za poskytování těchto materiálů a následkem toho je nabídka velmi ubohá.

Průzkum prováděný Loughborough University ve Spojeném království v roce 2005 pro RNIB zaměřený na dostupnost školních učebnic ve Spojeném království přinesl komplexní obraz, který ukazuje, že nejvyšší dostupnost vykazují texty z anglické literatury (až 80 %), ale matematika a další vědy jsou dostupné jen z 15–20 %. Všeobecně zaměřené texty jsou dostupnější než některé specifické, vyžadované zkušebními komisi. Ještě horší výsledky přinesl průzkum prováděný v roce 2006, který uvádí 12 % dostupnosti pro matematiku a 8 % pro ostatní vědy.

Austrálie uvedla, že většina učebnic je dostupná.

Firma Dedicon v Nizozemsku uvedla, že asi čtvrtina všeho, co vydavatelé dokumentů pro oblast vzdělávání dají do prodeje, je k dispozici. Nicméně oni produkují alternativní dokumenty pouze na vyžádání, takže teoreticky jsou všechny potřeby uživatelů uspokojeny.

TPB ve Švédsku konvertuje dokumenty pro oblast vzdělávání na vyžádání, takže jakýkoli výpočet procent nemůže být považován za relevantní.

2.3 Financování

Ve financování služeb knihoven zrakově postiženým autoři zprávy identifikovali tyto modely:

- financování převážně ze státních prostředků (Dánsko, Nizozemsko)
- financování převážně z komunálních (obecních) prostředků (Japonsko)
- financování jak ze státních, tak z komunálních (obecních) prostředků (Švédsko)
- financování smíšené zahrnující finanční podporu státu, obcí, třetího sektoru, mecenášů nebo sponzorů, a také podporu z dalších výnosů a příjmů: USA (federální, státní, komunální a třetí sektor), Austrálie (převažují finanční prostředky třetího sektoru), Jižní Afrika, Velké Británie (převažuje financování třetím sektorem a neexistuje žádné systematické financování ze státních finančních prostředků), Korea, Kanada (ústřední odborná knihovna spadá do třetího sektoru, ale služby uživatelům jsou poskytovány také veřejnými knihovnami a vzdělávacím systémem, které jsou financovány z jiných zdrojů).

2.4 Odpovědnost za poskytování knihovních a informačních služeb zrakově postiženým v rámci státu

Vymezení odpovědnosti v rámci státu

V průzkumu byli respondenti požádáni, aby popsali, které ministerstvo či ministerstva, případně jiné orgány jsou odpovědné v rámci státu za knihovní a informační služby zrakově postiženým. Získaný obraz byl úplně jasný jen u několika zemí, u ostatních velmi komplikovaný. V podstatě lze rozdělit země z hlediska péče státu o zrakově postižené do dvou skupin:

1) země, kde je za služby knihoven zrakově postiženým odpovědný jediný orgán

Švédsko: Ministerstvo školství a kulturních záležitostí,

Dánsko: Ministerstvo kultury,

Nizozemsko: Odbor kultury, který je součástí Ministerstva školství, kultury a vědy,

Chorvatsko: Ministerstvo kultury,

Korea: Ministerstvo kultury,

Kanada: žádné ministerstvo nemá odpovědnost, ale organizace Library and Archives in Canada koordinuje úsilí o zvládnutí toho problému.

2) země, kde za služby knihoven zrakově postiženým odpovídá několik úřadů a orgánů

Spojené království: Ministerstvo kultury, médií a sportu, Ministerstvo školství a vědy, Ministerstvo obchodu a průmyslu, Rada pro muzea, knihovny a archivy + další orgány a instituce ve Walesu, Skotsku a Severním Irsku,

Jižní Afrika: Ministerstvo umění a kultury (národní knihovny), provinciální a komunální zastupitelstva (místní knihovny),

USA: Library of Congress, Ministerstvo školství, státní úřady,

Austrálie: odpovědné útvary jak na federální tak také státní úrovni jsou na Ministerstvu pro rodinu a veřejné služby a na Ministerstvu školství, vědy a vzdělávání,

Japonsko: veřejné knihovny spadají pod Ministerstvo školství, kultury, sportu, vědy a techniky; speciální knihovny spadají pod Ministerstvo zdravotnictví, práce a sociální péče.

Formování strategie v rámci státu

V oblasti formování strategických postupů je podle autorů zprávy obtížné zobecňovat. Tam, kde je jediné ministerstvo zodpovědné za služby poskytované státními organizacemi (jako např. v Dánsku, Švédsku či Nizozemsku), je jednoduché identifikovat, kdo zpracovává strategie, ačkoliv do tohoto procesu vstupuje mnoho dalších organizací včetně zástupců různých kategorií uživatelů.

Pokud jde o další země, autoři zprávy uvádějí, že existují pouze obecné strategie celostátního charakteru k problémům zdravotního postižení a také strategie určující vývoj v oblasti pedagogických a veřejných knihoven, které činnost speciálních knihoven ovlivňují. Speciální knihovny mají v těchto případech pravděpodobně možnost předložit vlastní názory k přípravě těchto strategií nebo působit jako členové různých pracovních skupin.

Shrnutí

Většina respondentů klade důraz na jasně definované a koordinované role a odpovědnosti v kontextu státní politiky vůči zrakově postiženým (v případě jednoduché organizační struktury a jasného rozdělení rolí a odpovědností je lehčí informovat uživatele, kde mohou získat požadované dokumenty).

2.5 Copyright

Uspokojování potřeb zrakově postižených uživatelů a uživatelů, kteří mají potíže se čtením, omezují podle dokumentu dva hlavní aspekty. Prvním je rozsah bariér zabráňujících zhotovování kopií potřebných pro vytváření dostupných formátů bez rychlého povolení. Druhým je výměna dostupných formátů přes hranice států.

V různých zemích existují výjimky týkající se produkce dokumentů v alternativních formátech na různém stupni propracovanosti.

Změny v Evropské unii se udály po vydání tzv. Směrnice o informační společnosti v roce 2001. Země Evropské unie akceptovaly tuto směrnici každá mírně odlišným způsobem a mechanismy Směrnice byly předmětem několika nových studií Komise.

Většina evropských zemí (včetně Švédska, Dánska a Nizozemska) přijala dodatky k autorským zákonům, které nečiní rozdíly mezi zrakově postiženými občany a těmi, kteří mají percepční potíže se čtením tištěného textu, pokud jde o právo zhotovovat kopie ve formátech, které jim umožňují mít prožitek či užitek z těchto děl. Výjimku, pokud jde o respondenty tohoto průzkumu, tvoří Spojené království, kde se v určitém směru zhoršila situace právě pro ty, kteří mají percepční potíže se čtením tištěného textu od té doby, co byl Zákon o copyrightu doplněn; zatímco už nejsou povolení vyžadována pro zhotovování kopií v dostupném formátu (kde žádná komerčně dostupná verze neexistuje) pro služby zrakově postiženým; tato povolení jsou stále vyžadována pro zhotovování kopií pro ty, kteří mají percepční potíže se čtením tištěného textu.

Situace v Kanadě je podobná jako ve většině evropských zemí v tom, že výjimka z autorského zákona povoluje tvorbu, resp. produkci dokumentů v alternativním formátu pro občany, kteří mají jak zrakové, tak percepční postižení. Tato výjimka se však netýká tiskovin tištěných velkým písmem nebo nekomerčních umělecky zpracovaných příběhů či kinematografických prací.

V Austrálii je revize autorského zákona posuzována nejvyšším státním zástupcem a knihovny doufají v odstranění břemene vyžadování povolení. Uvádí se, že vydavatelé často nejsou ochotni poskytnout soubory v elektronické podobě k využití zrakově postiženým.

Ve Spojených státech byla výjimka pro nevidomé a zrakově postižené povolena v roce 1996, ale neplatí pro občany s percepčními potížemi při čtení tištěného textu.

Shrnutí

Omezení způsobená copyrightem byla mezi bariérami, na které instituce odpovědné za knihovnické a informační služby zrakově postiženým narážejí, velmi často citována. Hlavním problémem podle autorů zprávy je, že výjimky z copyrightu nejsou dost komplexní a obecné a organizace nemohou využívat zdroje přes hranice států, což vede ke zbytečně multiplicitnímu úsilí.

2.6 Hodnocení výsledků činnosti

Výsledky činnosti poskytovatelů knihovnických a informačních služeb zrakově postiženým jsou hodnoceny buď jimi samotnými nebo těmi úřady či orgány, které je financují.

Nejkomplexnější formalizované standardy, jejichž dodržování bylo nařízeno zřizovateli, byly zjištěny u organizací v Nizozemsku, Švédsku a Dánsku.

K hodnocení výsledků jsou v hlavních zjištěních uvedeny ještě tyto další informace:

NLS v USA provádí pravidelná šetření ve své regionální síti a systematicky využívá standardů ALA (American Library Association) pro služby knihoven zdravotně postiženým občanům.

Australská koncepce využívá Základních ukazatelů výkonů (Key Performance Indicators) založených na srovnávání výkonů podobných organizací využívaných pro benchmarking a pro zlepšování služeb. Mezi tyto ukazatele patří spokojenost uživatele, rychlost poskytování dokumentu, profesionalita personálu, účinnost služeb ve vztahu k poslání a hodnotám organizace.

CNIB v Kanadě se v současné době soustřeďuje na sledování procenta zrakově postižených uživatelů, které je pokryto poskytováním služeb, a dále rozsahu a obsahu dostupných dokumentů, rychlosti poskytovaných služeb a pohledu uživatelů na tyto služby.

Japonští respondenti sdělili, že v poslední době bylo zaznamenáno úsilí některých veřejných knihoven o hodnocení výkonů s využitím formalizovaných metod, nicméně služby zrakově postiženým se zde objevovaly zřídka.

Ve Spojeném království mají speciální knihovny pro nevidomé a slabozraké zpracovány vlastní ukazatele měření výkonů. NLB sleduje rozsah a obsah služeb, rychlost poskytování služeb, procento uživatelů se zrakovým postižením, kterému jsou služby poskytovány, náklady na ně a spokojenost uživatelů.

Hodnocení výsledků a měření výkonů používané ve veřejných knihovnách Spojeného království je prováděno podle Standardů veřejné knihovny. Jsou to však všeobecné ukazatele, které nemusejí nezbytně identifikovat knihovni a informační služby nevidomým a slabozrakým. Je možné služby zrakově postiženým do těchto ukazatelů začlenit, ale neexistují žádné důkazy toho, že by tak knihovny skutečně činily.

Někteří respondenti uvedli, že neexistují žádné formalizované metody pro měření úspěšnosti služeb zrakově postiženým (Chorvatsko, Korea).

2.7 Technologie

O technologii se ve zprávě opakovaně hovoří jako o hnací síle zejména ve vztahu k iniciativám, které se v této oblasti objevují. Jednou z nejzajímavějších mezinárodních iniciativ v této oblasti je podle autorů Evropská síť dostupných informací – European Accessible Information Network (EUAIN), projekt financovaný Evropskou komisí, který se snaží integrovat všechny zainteresované (zástupce rozhodovací sféry, příslušné paměťové instituce, organizace nevidomých a vydavatele) a pomoci řešit problémy, které nyní brání poskytování přístupných verzí jejich produktů a služeb.

Jako země, v nichž je dopad ICT na vytváření a poskytování materiálů v alternativních formátech ve velmi pokročilém stádiu, jsou uváděny Dánsko a Švédsko. V ostatních zemích, které se zúčastnily průzkumu, se podle vyjádření autorů na důsledky zavádění nových technologií ještě čeká.

Kromě těchto informací zaměřených na mezinárodní iniciativy a velmi stručnou charakteristiku situace v respondentských zemích autoři v kapitole o nejdůležitějších zjištěních uvádějí: „Digitální technologie jsou jasně základním faktorem, pokud jde o zlepšování knihovních a informačních služeb zrakově postiženým. Zejména pokud jde o:

- expedici a automatizaci vytváření alternativních formátů dokumentů poskytováním elektronických souborů publikací vydávaných nakladateli,
- zpřístupňování digitálních verzí vytvářených jako součást procesu publikování,
- konvergenci speciálních a nezkrácených verzí zvukových knih, hlasových výstupů a dalších hlasových technologií
- tisk na vyžádání pokud jde velké písmo a písmo Braillovo,
- vytváření příležitostí pro alternativní systémy poskytování prostřednictvím digitálních sítí,
- vytváření příležitostí pro lepší vnímání potřeb uživatelů.

2.8 Bariéry

Kromě problémů s copyrightem a financováním, o kterých je pojednáno výše, byly uváděny i další bariéry, které brání adekvátnímu poskytování knihovních a informačních služeb:

- nedostatek koordinace činnosti mezi organizacemi zajišťujícími služby pro zrakově postižené (Velké Británie),
- nedostatek porozumění pro digitalizaci (Dánsko),
- neschopnost zajistit v dostatečném předstihu digitální verzi dokumentu tak, aby vhodný alternativní formát mohl být vydán společně s tištěnou podobou publikace (Kanada),
- nedostatek legislativní podpory dostupnosti DAISY přehrávačů pro zrakově postižené (Nizozemsko),
- nedostatečná informovanost potenciálních uživatelů o službách (USA),
- nedostatek vzdělávacích akcí pro personál ve školách (Austrálie),
- nedostatečné porozumění akademického personálu pro problémy zrakově postižených vedoucí k problémům při poskytování studijních materiálů v alternativních formátech v dostatečném předstihu,
- současný stav ochrany dat; využívání informačních technologií a postupy práce v této oblasti na místních úřadech, které často znemožňují zpřístupňování dokumentů. Opatření v rámci státu nebo vhodný ukazatel by měly eliminovat často obtížné vztahy mezi knihovnami a útvary místních úřadů, které se zabývají informačními a komunikačními technologiemi nebo poskytovateli těchto technologií (veřejné knihovny Velké Británie).

2.9 Role národních knihoven

Neexistuje žádný „mezinárodní standard“. V některých zemích jednájí národní knihovny jako pověřené instituce odpovědné vládě, resp. jejím orgánům, za strategii a celkové poskytování knihovních a informačních služeb na všech úrovních (tedy včetně služeb zrakově postiženým).

2.10 Účast vydavatelů na informačních službách zrakově postiženým

Podle autorů zprávy je k dispozici velmi nesourodý obraz toho, jak se úzce komerčně zaměřené vydavatelé angažují v oblasti poskytování dokumentů zrakově postiženým. Většina z nich nevidí tuto oblast jako lukrativní součást obchodu, které je třeba se věnovat, ať už jde o vydávání knih velkým písmem nebo o vydávání úplných zvukových knih.

Zvukové knihy byly v minulosti zhotovovány pro všeobecný komerční trh v omezených nákladech, kde také uspokojovaly poptávku zrakově postižených; omezený náklad je však spojen s vysokou cenou. Tato oblast samozřejmě podléhá také změně vyvolané rozvojem technologií a dochází ke zvýšenému zájmu vydavatelů o prodej zvukových

knih, které je možno přehrávat na osobních přehrávačích, jako je např. iPod. To však nemůže nikdy nahradit potřebu strukturovaných zvukových knih např. pro studijní účely.

O situaci v zemích, jež se průzkumu zúčastnily, jsou zveřejněny v této souvislosti následující informace:

Švédsko – TPB: od roku 2002 bylo zhotoveno 50 % knih v Braillově písmu ze souborů dodaných vydavateli (za úplatu nebo zdarma).

Dánsko – DBB (Danmarks Blindebibliotek): digitální soubory od větších vydavatelství jsou snadno dostupné s výjimkou referenčních publikací jako jsou slovníky a encyklopedie, které vyžadují šifrování. Menší vydavatelství je obtížné přesvědčit, že nedojde ke zneužití. V Dánsku je uzavřena s asociací vydavatelů dohoda, jejíž znění je každé dva roky prověřováno.

USA: Americká tiskárna pro nevidomé (The American Printing House for Blind) má nyní depozitář (NIMAC) učebnic publikovaných v USA v elektronické podobě. Vydavatelé platnost souborů před jejich předložením k využití v depozitáři schvalují. Účelem depozitáře je zlepšení včasného dodávání učebnic studentům ve srovnání s vytvářením kopií v alternativních formátech v centrech výukových materiálů nebo v ostatních organizacích či nekoordinovaně dobrovolníky.

2.11 Účast zrakově postižených na činnosti a vedení knihovních a informačních služeb knihoven pro tuto skupinu populace

Ačkoliv se důsledně vyskytují zástupci zrakově postižených v radách i mezi zaměstnanci jak veřejných, tak odborných knihoven, nelze pozorovat žádný trend, pokud jde o zvyšování této účasti. Bylo také poukazováno na to, že starší uživatelé, kteří tvoří většinu uživatelů, nejsou zastoupeni adekvátně.

3. Doporučení

Shromážděná fakta přivedla autory průzkumu k názoru, že žádný jednoduchý model zaručující optimální postup při poskytování knihovních a informačních služeb pro tuto specifickou kategorii uživatelů neexistuje, situace se v jednotlivých zemích významně liší. Autoři však zjistili řadu společných prvků, které by mohly tvořit základ strategie a praxe, dojde-li k jejich kombinaci vhodným způsobem. Na základě toho zformulovali následující doporučení:

3.1 Doporučení týkající se poskytovatelů služeb a orgánů, které zastupují zrakově postižené

Poskytovatelé služeb by měli především zvýšit úroveň vlastních znalostí o stavu služeb provedením přesných a srovnatelných měření včetně měření aktuálních zkušeností uživatelů.

Doporučení je určeno především poskytovatelům služeb a IFLA.

Organizace zastupující a jednající jménem zrakově postižených a občanů, kteří mají percepční potíže se čtením běžného tisku, by měly přidělovat finanční prostředky tak, aby byl zajištěn rovný přístup ke zdrojům, což je chápáno jako otázka občanských nebo lidských práv a nikoliv jako otázka veřejné či soukromé benevolence.

Doporučení je určeno především organizacím zastupujícím a jednajícím jménem uživatelů.

Spolupráce mezi poskytovateli služeb při podávání žádostí o finanční zdroje a využívání finančních prostředků se ukazuje pro uživatele jako maximálně přínosná: soupeření, pokud jde o limitované zdroje, by mělo být odstraněno systémy financování. Doporučení je určeno především vládám a obecním zastupitelstvům, poskytovatelům služeb a dalším společnostem, které poskytují finanční prostředky.

Poněvadž se jednoduché modely, kde jsou odpovědnosti jasně definovány, jeví pro dodávání dokumentů jako neefektivnější, zainteresovaní by měli neodkladně prozkoumat možnosti pro stanovení jasně definovaných rolí a odpovědností. Doporučení je určeno všem zainteresovaným.

3.2 Doporučení zaměřená na ovlivňování strategie státu a realizace politických opatření včetně uzavírání dohod na mezinárodní úrovni

Převažující názor respondentů je, že financování vyplývající „ze zákona“ je podstatným faktorem, jenž přinese zlepšení služeb, které by měly být poskytovány. Má-li dojít k řádnému poskytování služeb podle zákona nebo platných směrnic, měla by být trvalá podpora zajišťována ze státního rozpočtu spíše než na základě charity, dobročinných darů. Doporučení je určeno obzvláště vládám a obecním zastupitelstvům.

Vlády, resp. zastupitelské orgány by měly pochopit, že zrakově postižení mají specifická práva na zpřístupnění veřejných informací a že platí daně, které podporují i služby veřejných knihoven. Společně s ostatními čtenáři, kteří mají potíže se čtením běžného tisku, představují až 20 % populace. Doporučení je určeno především vládám a obecním zastupitelstvům.

Vlády by měly zpracovat strategii a zajistit finanční podporu úsilí všech organizací, které poskytují knihovní a informační služby relevantním skupinám uživatelů, a jasně definovat role a odpovědnosti. Doporučení je určeno vládám.

Definice zrakového postižení a handicapu při čtení běžného tištěného textu by měly vycházet spíše z praktických potřeb než z lékařských expertíz. Zkušenost z USA naznačuje, že služby zrakově postiženým mohou podstatně těžit z rozšiřující se kompetence veřejných knihoven sloužit širší uživatelské veřejnosti, což by mělo být také vzato v úvahu. Vzhledem k tomuto doporučení a jasným demografickým trendům také potvrzujícím rozšiřování uživatelské komunity bude muset být přehodnoceno poskytování finančních zdrojů. Doporučení je určeno vládám a obecním zastupitelstvům.

Výjimky z copyrightu by se neměly týkat konkrétních formátů (zvukových knih nebo dokumentů v Braillově písmu), poněvadž rychlé změny budou pravděpodobně znamenat vznik nových formátů (některé stávající se tudíž stanou zbytnými) a sami uživatelé budou chtít držet krok s tímto vývojem. Doporučení je určeno obzvláště vládám, vydavatelům a organizacím, které je zastupují, Evropské komisi, WIPO.

Zmíněné výjimky z copyrightu by měly uživatelům umožnit výběr a tvorbu verzí dokumentů ve formátu, který co neefektivněji uspokojuje jejich potřeby: rozhodnutí tohoto typu by tudíž neměla být činěna předem (bez ohledu na míru uspokojení potřeby uživatele – pozn. překladatele), poněvadž by to omezovalo tuto důležitou suverenitu uživatelů. Doporučení je určeno především vládám, vydavatelům a organizacím, které je zastupují, Evropské komisi, WIPO.

Vlády a příslušné mezinárodní organizace by se měly snažit o odstranění zbytečné duplicity úsilí v této oblasti a měly by iniciovat uzavírání dohod o tom, že dokumenty zpřístupněné v jedné zemi by mohly být využívány i v zemi jiné. Doporučení je určeno především vládám, vydavatelům a organizacím, které je zastupují, Evropské komisi, WIPO.

3.3 Doporučení týkající se vydavatelů dokumentů a držitelů autorských práv

Vydavatelé a poskytovatelé služeb by měli zvážit, jak by se právě nakladatelské firmy mohly intenzivněji podílet na zpřístupňování dokumentů v plném rozsahu, a to čím dříve, tím lépe (například předáváním digitálních souborů všech dostupných dokumentů ke konverzi). Případové studie ukazují, že by to poskytování dokumentů mnohem zefektivnilo.

Doporučení je určeno především vydavatelům, organizacím, které je zastupují, vládám a poskytovatelům služeb.

Vydavatelé by měli být stimulováni k využívání účinných technologických vymožeností k podpoře rovného poskytování dokumentů v alternativních formátech v plném rozsahu a bez cenového rozdílu a celou záležitost pojímat jako součást normálního průběhu podnikání.

Závěrem

Jak je zřejmé, mezi zeměmi, které byly vybrány jako respondenti průzkumu, chybí Česká republika. Nicméně podle informací uvedených ve zprávě o průzkumu „Služby knihoven pro zdravotně znevýhodněné“ mapující tuto problematiku v České republice (řešitelky Zlata Houšková a Vladana Pillerová), kterou zveřejnil Knihovnický institut v roce 2007 (viz http://knihovnam.nkp.cz/docs/Handicap_vysledky_pruzkumu.doc?PHPSESSID=b9ac3730e049a4596f423103740e9a39, viz též příspěvek řešitelky dále v tomto čísle časopisu) „specifické služby zrakově znevýhodněným uživatelům poskytují necelé dvě třetiny knihoven, které se handicapovaným věnují. Většinou jde o půjčování zvukových dokumentů a o spolupráci s organizacemi zrakově znevýhodněných, případně o nabídku speciálního hardwaru či softwaru osobám se zrakovým handicapem. Pouze 15 knihoven nabízí knihy v Braillově písmu. Zásady Blind Friendly pro webové stránky dodržuje dle vlastního úsudku 20 knihoven. Jde o velmi neuspokojivý výsledek, neboť tyto zásady by měly být pro všechny webové stránky standardem. Ještě horší je situace, pokud jde o vnější a vnitřní zvukové označení knihovny“.

I když samozřejmě nelze říci, že Česká republika patří na úseku poskytování knihovnických a informačních služeb zrakově postiženým k nejhorším, domnívám se, že by se orgány odpovědné za poskytování knihovnických a informačních služeb zrakově postiženým měly se zprávou seznámit a realizovat konkrétní opatření v souladu s výše uvedenými doporučeními.

Výběr a překlad: Miroslav Ressler

Přeloženo ze studie:

Study on Copyright Limitations and Exceptions for the Visually Impaired [online]. [2007], Feb 20, 2007 [cit. 2009-01-27]. Dostupný z WWW: <http://www.wipo.int/meetings/en/doc_details.jsp?doc_id=75696>.

Studie zaměřená na výjimky omezení copyrightu k prospěchu zrakově postižených.